

Szörényi László

MIÉRT NEM FEJEZTE BE ARANY JÁNOS
A DÓZSA DÁNIEL *ZANDIRHÁM*JÁRÓL ÍROTT
KRITIKÁJÁT?

Dózsa Dánielről egészen biztos sokkal kevesebbet írtak volna, ha Arany nem érdemesítette volna arra, hogy belefogjon egy róla szóló kritikába. Önmagában ugyanis a székely költő – a családi hagyomány szerint Dózsa György egyenes ági leszármazottja – első-sorban politikus és jogász volt, költeményei és regényei már annak idején sem keltettek valami nagy visszhangot, és valószínűleg hiába emlegették őt mintegy Erdély Kemény Zsigmondjának, célozván arra, hogy az önkényuralom idején olyan szerepet játszott Erdélyben gróf Mikó Imre mellett, mint ugyanabban az időben báró Kemény Pesten Deák mellett¹, mint írók ma már senki sem olvasná, ha Arany nem írt volna róla. Németh G. Béla minden létező szempontot mérlegelve próbálta megállapítani, hogy a keltezetlen cikk mely évben keletkezett, és Arany vajon hova szánta; ám erre végül is nem lehet válaszolni, mivel édesatyja hagyatékát sajtó alá rendezve Arany László csupán annyit közölt, hogy ezt a befejezetlen cikket apja iratai között találta, de minden további információ csak találgatás.²

Az elkészült rész emlegeti ugyan a *Zandirhámot* mint egyedi alkotást, és elítéli a kritika lomhaságát, amely alig vett róla tudomást; továbbá a ránk maradt szöveg második, kisebbik felében érdemben is méltatja a *Zandirhámot*, de tulajdonképpen ürügyként használja ennek az eposznak a megjelenését, hogy tisztázza saját maga előtt mint a jövődében is az eposz műfajával foglalatatoskodni kívánó költő előtt és egyúttal kritikusként és irodalomtörténészként, hogy van-e értelme a 19. században, a világ költészetének adott fázisában eposzírással bajlódni. Ezekről a töprengéseiről itt most nem írhatok, mert hiszen

1 Vö. Kristóf György: Dózsa Dániel elbeszélő költészete (*Irodalomtörténeti Füzetek*, 63.), Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1938.

2 *Dózsa Dániel: Zandirhám. Székel hősköltemény a kilencedik századból. (Az író tulajdona.)* Kolozsvárt, Stein János bizománya = Arany János *Összes Művei*, szerk. Keresztury Dezső, XI. kötet, *Prózai művek 2., 1860–1882*, s.a.r. Németh G. Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1968, 7–13, jegyzetek: 627–629.

kivétel nélkül szinte minden Arannyal foglalkozó komolyabb munka hosszan idézi hol egyik, hol másik gondolatát, méltatja azt, hogy képes megvédeni az általa elképzelt és megvalósításra méltónak tartott eposzmodellt az időszerűtlenség és az elavultság vádjától, valamint jó pár olyan megfigyeléshez is eljut, amely új fényben tünteti fel még a magyar líra egy-egy alakját is; vonatkozik ez persze leginkább Petőfire.³

Ha viszont az ember veszi a fáradságot és elolvassa Dózsa Dániel művét, akkor elképed a csodálkozástól, a hosszadalmas eposz ugyanis rendkívül furcsa. Képalkotása is szokatlan, verselése pedig mondhatni kísérleti. Ez utóbbit egyébként egy külön előszóban magyarázza el, metrikai képleteket is felsorakoztatva a költő. A Sándor-verset ugyanis megrövidíti, és ezt azzal indokolja, hogy tulajdonképpen a hexameterből is lehet tetrametert csinálni, ám ezt az eljárást nem viszi végig egészen következetesen, és ezért például Kristóf György alapvetően elhibázottnak tartja. (Igaz viszont, hogy a sorozatszerkesztő Császár Elemér ezt a nézetet nem osztja.⁴) Képalkotásának van egy jól megfogható irányultsága, ami nem más, mint az osszianizmus. Ráadásul egy olyan történelmi pillanatban újítja föl az osszianizmust, amikor azt már tulajdonképpen hajdani, Magyarországon sikerrel alkalmazó követői is elhagyták, tehát a hosszú költemény úgy tűnik, mint egy Vörösmarty iskoláskorából származó dadogó kísérlet.⁵ Azt másrésről viszont tudhatjuk, hogy Arany furcsa módon vonzódott Ossziánhoz, és van egy olyan költeménye 1848-ból, amely természetesen remekmű, de a korban úgy tűnik, egyedül a *Zandirhámot* költő Dózsa próbálta meg követni. Ez nem egyéb, mint *A rodostói temető*. Lássunk egy példát a *Zandirhám* hatodik „költeményének” (a költő így nevezi a nagy egységet, vagyis amit általában éneknek szoktak nevezni), amelynek címe *Az őrjöngő Zoa*, harmadik „énekéből” (azaz epizódjából), *Zandirhám* és a Barnavitéz párbaját (*Zandirhám* a székely nép választott papi fejedelme, azaz a rabonbán, a Barnavitéz pedig maga Árpád

3 Vö. például magát Németh G. Bélát az idézett jegyzetekben, avagy: Dávidházi Péter, *Hunyt mesterünk, Arany János kritikusai öröksége*, Bp., Argumentum Kiadó, 1992, például 168 skk. (A kritikai és eszmetörténeti feldolgozást tulajdonképpen már maga Péterfy Jenő elkezdte Arany epikus töredékeiről írott zseniális esszéjében.)

4 Vö. a szerkesztői megjegyzést Kristóf: *i. m.* 16. (2. jegyzet)

5 A Vörösmarty-hatást hangsúlyozza Kéky Lajos: *A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. sz. második felében. Irodalomtörténet*, 1912, 227. Ezt elfogadja és további érvekkel támasztja alá Kristóf György is: Kristóf: *i. m.* 17–18.

apánk, egyelőre felderítőként, mert a magyarok már közelednek Oroszország felől).

*„Tán kívül estek a sirnak uralmán,
A kik urával ekint játszhattak?
Egyik sem vala vesztő fél itt,
Csak az enyészet doemona [sic!] vesztett:
Megrekedett az a dárdahegyek közt,
S a viadal perczében a nagy föld
Embere állata megszaporodtak:
Mert a tenyészet a semmisüléssel
E nagy órában nem versenyzett...!
Senki se félhete most a haláltól:
A farkas nem bántja a nyáját.
Szabadon élhet a nyúl a vadásztól,
A sas orrára lakat vala vetve, –
Tompá a hóhérok pallossa. –
Oh mért nem foly azóta e párharcz,
S mért nem foly a világ végéig?
Mily boldogság volna a földnek
Megmenekülni a sír rémjétől!”⁶*

Véleményem szerint Dózsa Dániel olvashatta a különben gyakorlati célból, tehát a szabadságharc népszerűsítésére írott Rákóczi-verset, és megragadta annak sajátos, északiasan „siri” hangulata.

*„Most, amint a sírok hős népe közelget,
Dobban a nyugvó szív és sebesebben ver;
Egy álom magaszt fel minden földi lelket:
Őket látja, őket hallja minden ember;
Túlvilági álom ez – nem szabad holnap
Emlékezni rája gyöngé halandónak.
De nyomát bevési a lélekbe, mélyen,
Oda, honnan a vágy, a sejtelmek jönnek,
Mik diadalt ütnek a számvető észen
És megváltoztatják rendjét az időnek,*

6 Dózsa Dániel: *Zandirhám. Székel hősköltemény a kilenczedik századból*. Kolozsvártt, Stein János, 1858, 127. – Ez a kiadás a Bayerische Staatsbibliothek honlapján elérhető. Modern nyomtatott kiadásához nem jutottam hozzá. Internetes adat szerint: Dózsa Dániel: *Zandirhám*. H. n., Nemzeti Örökség Kiadó, é. n.

*Hogy megáll az elme, mint egy bomlott gépely
S bámulja a lelket csodás ösztönével.”*

Az előbb azért voltam kénytelen tárgyi megjegyzéseket fűzni az epizód bemutatásához, mivel Aranyt az egész cikkben leginkább az izgatja, hogy lehet-e hiteles, eposzi mű alapjául vehető néphagyománynak tekinteni az úgynevezett *Csiki Székely Krónikát*?! Erre viszont azért van szüksége, mert az 1850-es évek második felében kialakított huntrilógia-konceptiója szerint a magyar honfoglalást úgy állítaná a cselekmény középpontjába, mint Attila maradékainak, azaz Csaba népének sok nemzedék utáni visszatérését, amely – mint Árpád itteni fölléptetése is mutatja – éppen a legalkalmasabb pillanatban történt, hiszen Csabának a Székelyföldön maradt maradékait a teljes megsemmisülés fenyegette, mert az összes szomszéd nép ellenük fordult, és el akarta őket törölni a föld színéről.⁷ A *Zandirhám*-kritika és Arany legmélyebb és hosszú válságokkal megszakított költői tervezetéseinek az összefüggéséről a legalaposabban Grexa Gyula írt, két alkalommal is.⁸

A *Csiki Székely Krónika* valódiságáról felbukkanása óta azonnal megoszlottak a vélemények. Volt, aki már Aranka környezetében is hamisítványnak tartotta, de egészen Szádeczky (illetve 1914-től Szádeczky-Kardoss) Lajos műveig többségben talán mégis azok voltak, akik – noha kételyeikre nem mindenkor volt válasz – nagyjában és egészében mégis elfogadták a dokumentum valódiságát.⁹ A mai történészek többsége is hamisítványnak tartja, noha vannak újra hívói is, vagy olyanok, akik új módon értelmezik.¹⁰ Közismert, hogy például

7 A koncepció történeti és politikai dimenziói már megragadták Babits fantáziáját is, aki egyetemista korában írt egy verset, amelynek nincs címe, de témája egyértelmű, és a kiadó is ezt a címet használta: *Arany Csaba-törédei olvasásakor*, ehhez l. Babits Mihály *Arany Jánosról*, szerk., vál., s.a.r. Pienták Attila, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2003, 108–109, továbbá 110–114; jegyzetek: 180–182.

8 Grexa Gyula: *Arany János Csaba királyfi-jának törédei*. ItK, 1917, 24–38., 151–168., 277–296.; *A Csaba-monda és a székely hunhagyomány*, Bp., a szerző kiadása, 1922.

9 L. Szádeczky Lajos: *A Csiki Székely Krónika*, Bp., MTA, 1905; Szádeczky Lajos: *Még egyszer a Csiki Székely Krónikáról. Székfoglaló értekezés*. Bp., MTA, 1911.

10 Vö. Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megletelepedéstől 1918-ig* (Bibliotheca Transsylvanica, 52.), Csikszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2006, kül. 7–15.; Kordé Zoltán: *A székelység eredetéről. Csodaszarvas: Östörténet, vallás és néphagyomány*. III. Szerk.: Molnár Adam, Bp., Molnár Kiadó, 2009, 61–76.; Botár István: *Zandirhám hájában. Régészeti megjegyzések a Csiki Székely Krónikához*. In *Székelyföld*, XVII. (2014)/4, 149–158.; Sántha Attila: *Campi Chiglia = Cămpul Chilia = Onglosz (avagy hol húzódnak meg a székelyek Attila birodalmának elromlása után)*. *Székelyföld*, XVIII. (2015)/8., 56–92.

Jókai komolyan vette a *Zandirhám* alapjául is szolgáló csíki krónikát, legalábbis abban a formában, ahogyan azt leginkább Orbán Balázs műveiből megismerhette, és egy egész regényt, mégpedig igen szép regényt épített rá.¹¹

Arany a legfontosabb kérdést úgy fogalmazza meg, hogy az egyaránt vonatkozzék a *Csíki Székely Krónika* mint a *Zandirhám* forrásának eredetiségére, illetve arra, hogy létezhetik-e epikus költészet történeti alap nélkül:

„Ezért mondom én, hogy Zandirhám megjelenése figyelmet érdemel. Lássuk már a költeményt. Szerző, maga is székely, e kicsiny, de vitéz hegyi nép tetteit akarja dicsőíteni. Helyes tapintattal választja meg a kort, a székely önállóság, függetlenség korát. Ha a székelyek, mint hagyomány és krónika egyaránt bizonyítják, Etele húnjainak a bérces hazában visszamaradt töredéke, mely a magyarok bejöveteleig képes vala megőrizni függetlenségét: csak is ez önálló kora az, mely eposzilag fölvehető. Korábban a székely, mint székely, nem is létezett; Árpád után sorsa a magyaréval fonódik össze. A hún és magyar időszak közötti századok egyikébe kellett tehát szerzőnek eposzát helyezni: de melyikébe? Nem tekintve azt, hogy a hún birodalom enyésztere közvetlen következő időszak se mondai, se történeti alapot nem nyújt, – már azért sem lehet a költemény idejét ez első századokba tenni, mert a hún nemzeti hanyatlás leverő hatását a bármily hősi fényben felmutatott székely ivadék dicsősége nem ellensúlyozhatta volna. Szerencsés gondolat volt hát az elbeszélés korául a IX. század második felét, a székely önállóság utolsó éveit, választani, midőn a magyarok előre kilátásba helyezett dicsteljes megjelenése az egész eposz folytán lélekemelő hatást gyakorol. Mondai s illetőleg történeti alapját tekintve, jelen költemény részint az élő néphagyományra, részint s főleg azon sem elég teljes, sem eléggé világos feljegyzésekre támaszkodik, melyeket „Székely krónika” néven ismerünk. Nem egyszer volt már feszegetve, múlhatlan kellék-e eposzban a történeti vagy mondai alap. Vajon az afféle hősköltemény, mint például Tündérvölgy, Széplak, Két szomszédvár, Magyarvár, melyek, tudtommal semmi hagyományon nem épülnek, legfőlebb ha némi történeti háttérök van, veszít-e lényegesen e fogyatkozás által. A költő, mondják, azért költő, hogy teremtsen: kort és viszonyokat,

11 L. Jókai Mór *Összes Művei*. Szerk.: Lengyel Dénes és Nagy Miklós. *Regények*, 43., *Bálványosvár*, 1883, s.a.r. Téglás Tivadar, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, kül. 236–255. – Megemlítendő, hogy *Levente* című verses drámáját is részben a *Csíki Székely Krónika* felhasználásával írta.

hősöket és jellemeket, isteneket és mythológiát, szóval mindent, mindent; ez fog a phantasia próbaköve lenni. Szép feladat, de még nem ismerek oly nagy epicust, ki ezt megoldotta volna. Homér ugyanazon mondané körhöz tapad, melyet utána, s valószínűleg előtte is – százan meg százan énekeltek; Virgil fáradtságosan szedi össze az Aeneas felől keringő hagyományos emlékeket és halássza ki ezek tengeréből a céljára tartozót; Firdusi a shah levéltáraiban, gyűjteményeiben évtizedeken át buvárolja nemzete múltját; vajon ezek s a többiek mind, phantasia nélküli szegény fuvolások voltak-e s azért kutatták a hagyományt, a históriát, mert képzeletből alkotni mit sem tudtak? Homér, például, nem lett volna-e képes Odysseus vagy Agamemnon helyett más, szem nem látott, fül nem hallott hőst teremteni? Azt hiszem, alakító tehetsége így is vonzó művet hozott volna létre; de nem hiszem, hogy mi azt olvasnók. Ily légből szedett eposz talán gyönyörködtet vala némelyeket; de soha sem fogott a görög nemzet véérébe átfolyni, a rhapsodok ezrei által firól-fira plántáltatni. De a görög ugyanazon mondanékat, regéket hallá az Iliasból, melyek bölcsője óta nyomon kísérik, csak hogy itt szebb, vonzóbb, teljesebb alakban. A monda évszázadok során históriai meggyőződéssé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége. – Hogy újabb példát említsek, Ossian-nak minden bűbája elvesz, mihelyt föltesszük, hogy az Macpherson koholmánya; hogy Ossian meg hős atyja Fingal, hős fia Oscar, légi káprázat s a bárdok éneke felhős Caledoniá-ban, ha zengett is valaha, elzengett örökre, viszhang nélkül, nyomtalanul. A mű ugyanaz, de mily különböző a hatás!'¹²

Azt már az eddigi szakirodalom is leszögezte, hogy mekkora szerepet játszott Arany erdélyi, illetve székely történelem iránti érdeklődésében az a barátság, sőt komaság, amely őt Szabó Károlyhoz, nagy történészhez, nagykörösi tanártársához fűzte. Ez tökéletesen igaz, és újabb adalékot is tudok rá hozni Szabó Károly munkásságából, egy olyan szöveget amely *Priskos*-fordítása után keletkezett, de megelőzi a későbbi, polemikus írásait. Ez pedig az a cikk, amelyet Arany feltétlenül ismert, mert hiszen állandóan forgatta az *Új Magyar Muzeumot*, amelyben tanárkollégája, Szabó, gróf Kemény József értekezéséhez való hozzászólásként, Mikó várának történetéhez döntő forrásként

12 Arany János: *Tanulmányok és kritikák*. II. (Csokonai Könyvtár, Források, Régi Kortársaink, 4.), vál., szerk., s.a.r. S. Varga Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 346.

elfogadja a *Csiki Székely Krónikát*. Természetesen ismeri a felmerülhető kétségeket, éppen ezért röviden idézzük is azt a lábjegyzetét, amelyben ezt kifejti:

„*Lásd az eredeti latin szöveget: A nemes székely nemzet constitútiói. Pest. 1818. 287. 288. l. – Igaz ugyan, hogy e székely krónika hitelessége ellen, melyet a föntebbi cím alatti oklevélgyűjtemény névtelen kiadója (Killyéni Székely Mihály erdélyi kir. táblai elnök) eléggé hibás átiratban és számos értelemzavaró hibákkal tett közzé, a magyar tudós társaság ülésében több mint egy év előtt Jerney János kétséget emelt s azt egyenesen koholmánynak nyilvánította: azonban ő bizonyágaival az irodalom terén eddig föl nem lépven, e krónikát mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződésemet cáfolhatatlan ellenokokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses, bár másod kézbeli forrást használni, mint ezt előttem Kállay, Nagy Gábor, Kőváry s legújabban Benkő Károly tevék.*”¹³

Természetesen a másik fő közvetítő – mint ahogy erre több, már eddig idézett szerző is utalt – Kőváry László volt. Ő is kétely nélkül hitt a csiki krónika valódiságában, sőt ő ráadásul – és ez új adalék – még együtt is dolgozott egyik művének (*Száz történelmi rege*, 1857) írásakor Dózsa Dániellel! Erről így beszél a könyv előszavában: „*Nagy részét magam lestem le a nép ajkáról, néhányat Száva Farkas és Pataki Ferencz ügyszeretetének; a vers-alakot pedig egészen Dózsa Dániel barátomnak, ki gyűjteményemet meglátva, oly gyönyörét lelte benne, hogy néhány szöveget verssé rögtönzött.*”¹⁴ Ez még mindig nem elég: ugyanis az *Előszó* után az egyes gyűjtött szövegek elé írt még egy esszét, amelynek címe *Történelmi regéink philosophiája*. Ebben valósággal egy új irodalomtörténeti korszakolást állít fel, Kölcsey után szabadon, amely szerint Magyarország eddig már kétszer elpuskázta a hagyományok megmentését; először a Mátyás-féle reneszánsz idején (nem mondja ki nyíltan, de egyértelműen arra gondol, hogy Mátyás a nemzeti nyelv helyett választotta a latint az általa pártfogolt udvari kultúra nyelvévé), másodszer az erdélyi nemzeti fejedelmek idején (itt pedig arra céloz, hogy teológia és jog megszólalhatott már a protestáns Erdélyben magyarul, de az élő népköltéssel senki sem törődött); most van a

13 Szabó Károly: A régi Mikó váráról. In *Új Magyar Muzeum*, IV., 1854/1., 270–273., 272.

14 *Száz történelmi rege*. Össze gyűjté: Kőváry László, Kolozsvár, 1857, Stein János könyvkereskedése. Interneten: <http://mek.oszk.hu/03700/03745/03745.htm>.

harmadik és utolsó lehetőség arra, hogy megmentsük nemzeti hagyományainkat. Az egész rendkívül erős korszakos jelképpé tágított metaforát természetesen római példából meríti, Liviustól, ugyanis a szibillai könyvek sorsával példálózik:

„Sokan lesznek olvasóim közül, kik látva e bevezetés komoly czimét, elforgatják azt; de lesz néhány, kit e tárgy azon méla fájdalommal érdekel, mint engemet.

Kétségkívül ismerni fogják olvasóim a világ legismeretesebb, s e részben reánk nézt a legtanulságosabb regéjét Róma sybilla-könyveiről? Emlékezni fognak reá, mint vitt a cumai nő kilencz könyvet Róma királyához, s mert a király azokat a követelt nagy áron megvásárolni nem akará: előbb hármát, s azután ismét hármát tűzbe dobá, s midőn ekkor is a három megmaradott darabért ismét csak az előbbi magas árt követelné: – a király a nagy árt kifizette. S lett a könyv Róma védkönyve, mit aztán szentség gyanánt őriztetett.

Igy vagyunk, így leszünk mi a történelmi regékkal. A nemzet geniusza, a nemzet sybilla-könyveivel, a történelmi hagyományokkal és regékkal, már megjelent kétszer, s hat kötetet bedobott a feledékenység lángjai közé, az első hármát Mátyás, a más hármát az erdélyi nemzeti fejedelmek dobatták vele tűzbe; most ismét megjelent, elhozta az utolsó hármát is: ne legyünk gyengébbek a római királynál, ne engedjük lángba vettetni, vegyük meg, lapozzuk át, s meg fogjuk látni, hogy bennök a nemzet legszentebb ereklyéje lesz letéve.

Minden nemzet csak addig él, mig szívverének gyökere a nemzetesttel, a haza multjával össze van forrva, mig onnan táplálkozik. S amely nemzet ősei nyelvét, öltözetét, tánczát, szokásait, dalait, szóhagyományait, mondáit és regéit nem tiszteli, nem érzi s nem érti már: az nem nemzet többé, hanem egy bastard néptömeg, melynek tenyészést, mint korcsnak, a természet meg nem enged. Azon nemzet hasonlít a gyökerét vesztett fához, mely virágozik és gyümölcsözik ugyan, de nem ismerjük a perczet, mely az első vihar szárnyain el fogja sodorni.

E korra nem lehetend az utókornak panasza. Mondhatni a sybilla-könyveket megvette már; az ő emlékeket ereklyéi közé kezdi számítani. Nyelv, dal, táncz, zene, mindenünk mi nemzeti, csak romban maradt reánk; de így töredékeiben is már termeink szőnyegeig feljutottak; mindenkinek jövője van. Azonban van még egy, a népregék tündér világa, mit ez ideig csak az irodalom komoly emberei méltányoltak eléggé; a nemzet nagy tömege még nem akarja átlátni, mennyi nemzeti életmeleg rejlik bennök.

Megtanultuk csodálni Homert, az arab regéket, Ossiánt, nemzetek e rege-gyűjtőit; s mi nem akarjuk méltányolni nemzetünk nagy költőjét, mely nemzetünk multját oly ragyogó színekkel megénekelte. Bámulunk minden idegent; s nem akarjuk kihallgatni a hazai költőt, kinek nyelve maga a virágzó tavasz, érzelme maga a gyöngytermő tenger, phantáziája a legéde-sebb tündér-szárnycsattogás; mely mint a Memnon szobra, ha sugár lövel felé, dalt zeng, felemel, bánattal tölt, lelkesít.

Nem gondolnám, hogy ne képzeljék, ki ez ismeretlen nagy költő, mely most mint próféta áll elő, s egyik kezét a nemzet ó-testamentomára a történetre, más kezét a nemzet új-testamentomára a fiatal nemzedék lelkesedésére nyugtatva, oly igéző szépen szól; majd előáll mint költő, s leülve a hazai romokra, dalban zengi el a hős tetteket, oly nyelven, mit a férfi szeret, mire a gyermek hevül, s a lány könyeket ejt.

E költő ki lenne más, mint a nemzet géniusza, a népköltészet szelleme. Egy szellem, mit nem látunk, csak műveiben ismerünk. Egy nemzeti sybilla, mely multunkat hozta le a nép ajkán, s mely jövőt csak úgy ígér, ha miként Róma e könyveit, mi is szűzekkel őriztetjük. Át kell őket a dal honába, szűzeink keblébe ültetni, át kell tenni azon szívek melegébe, mely alól a nemzet jövője fog felvirulni: s a nemzetiségnek oly oltárt emelénk, mit, a bibliával szólva: sem a tolvajok el nem lopnak, sem a rozsda meg nem emész."¹⁵

Grexa óta rengeteget írtak arról is, hogy vajon melyik évben és milyen példányban olvasta Arany János egyik fő ihletőjét minden őstörténeti és hunügyben, Ipolyi Arnoldot. Szerencsére erre a kérdésre lehet már válaszolni, ugyanis Sáfrán Györgyi megtalálta az Akadémiai Könyvtárban Arany széljegyzetekkel teleírt saját Ipolyi-példányát, és ezt át is helyeztette a Kézirattárba.¹⁶ Szerencsénkre Arany rengeteg helyen jelölte meg a könyv egyes passzusait, és ezért világos, hogy mit olvasott különös figyelemmel, mint ahogyan tanulmányomban azt próbáltam bemutatni, hogy hogyan állott össze az itt olvasott forrásanyagokból a *Csaba királyfi* egyik tervvázlata. Ilyen fejezet a tizenötödik

15 Uo.

16 Vö. tanulmányomat: Szörényi László: Arany János Csaba-trilógiája és Ipolyi Arnold Magyar mythológiája = A két Arany, Összehasonlító tanulmányok. In *A Csonka-toronybeli Arany János Múzeum centenáriuma*ra rendezett nagyszabotai konferencia (1999. augusztus 27–29.) anyagából. Szerk.: Korompay H. János, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2002, 67–79.

is, amelynek *Papok* a címe.¹⁷ Arany ezt rögtön az elején olyan nyíl jellel látja el, amelyet akkor használ, ha az egész fejezetet különösen érdekesnek találja. Természetesen először jönnek a táltosok, amelyeket ő jól ismert Szalontáról, és e tudás egy részét beépítette *Az elveszett alkotmányba* is; más részét rekonstruálhatjuk már Arany László magyar népmeséiből, amelynek tetemes része Szalontán gyűjtött anyag, más része pedig székely! Külön megjegyzések találhatóak a táltoslóról (449.), a Mátyás korában élt Kampó nevű táltosról (450.), az Attilának adott, Irnák fiáról szóló jóslatról (453.); tudjuk, hogy később Irnák nevét azonosították Csabáéval. A székely krónikát teljes egészében hiteles forrásnak tekinti Ipolyi és a benne található fő hagyományt természetesen Zandirhám főrabonbánnal együtt röviden elő is adja a 474–475. lapon.

Úgy tűnik tehát, hogy Szabó Károly, Kőváry és Ipolyi egyaránt képesek voltak egy ideig eloszlatni Arany aggodalmát, de azért mindenestől nem tudta mégsem elfogadni Dózsa Dániel konstrukcióját, szerintem ezért emel ki csak egy mozzanatot, amelyet teljesen hitelesnek tart abban az értelemben, hogy élő hagyományra támaszkodik. Idézzük: „*Episodjai közt legkitűnőbb a Rapsonné leánya, mely régi mondán alapúl, a többieket is igyekszik a szerző mondákból venni, vagy legalább hagyományos nevekhez, személyekhez és helyekhez csatolni; s általában a topographia biztossága egyike fő gondjainak.*”¹⁸ Ugyanis Arany külön aláhúzta Ipolyi könyvében a 85. lapon azt a passzust, amely a Rapsonné-szerű tündérekről szól, akiket Ipolyi egyébként a görög mitológiából a három Moirával azonosít, akiknek a rómaiaknál a Párkák felelnek meg, a germán mitológiában pedig a Normák. Azért vannak hárman, mert a múltat, a jelent és a jövőt látják, illetve irányítják. Pontosan ebben az összefüggésben hozza fel magyar megfelelőként Ipolyi – egyébként Kőváry alapján – Rapsonné és testvéreit, a két másik tündért, Firtost és Tartódot, akik végül aztán két alakba olvadtak, Rapsonnéba és Firénébe.¹⁹

17 Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1854, 447–486. Jó haszonnal forgatható a hasonló kiadás, amelyhez a kísérő kötetet a bibliográfiával, jegyzetekkel, fordításokkal és minden magyarázattal Hoppal Mihály szerkesztette, illetve írta (Bp., Európa Könyvkiadó, 1987.).

18 Arany: *i. m.*, 347.

19 Előbb idézett művében Kőváry Rapsonné mondájának külön fejezetet szentel. L. Kőváry: *i. m.*

Tehát ha visszatérünk ahhoz a kérdéshez, amellyel tanulmányunk elején fárasztottuk a jámbor olvasót, hogy tudniillik miért nem fejezte be ezt az izgalmas és alapvetően fontos kérdéseket tárgyaló tanulmányát Arany, akkor először is annyit talán mondhatunk, hogy elsősorban nem Dózsa Dániel költeménye érdekelte, hanem jó alkalomnak tartotta arra, hogy beszéljen az eposzi hitel és a magyar megfogható vagy képzelt hagyomány viszonyáról. Miután ezt elmondta, természetesen illett volna rátérnie a költemény részletes elemzésére, ez azonban, úgy látszik, már nem izgatta. (Egyébként nem csodálom, mert sok helyen retorikusan puffogó, más helyen horrorba hajlóan morbid, mikor a régi hadi szokásokat, mint például a halott ellenség levágott koponyájának velőtlenítését, majd kifőzését, majd az így elkészült edénykében szerelmi varázslathoz felhasználható varázssital-készítést részletezi); ahol pedig szerelemről esik szó, ott a szentimentális ájuldozás és az akaratlan pornó között ingadozik.²⁰

A kérdés második felére talán akkor tudunk válaszolni, ha ez esetben nem csupán Arany szándékait próbáljuk rekonstruálni, hanem fiáét is, aki mégis kiadta a csonka tanulmányt a hagyatékból, noha ezt más alkalommal sohasem tette meg. Szerintem ennek is két oka lehet: az egyik az, hogy ő maga imádta a Székelyföldet, tizenhat éves korában ment el oda először a nyári vakációban, akkor gyűjtötte azokat a szövegeket is, amelyeket pár év múlva megjelentetett, beleolvasztva Juliska gyűjtését is.²¹ A másik ok pedig az lehetett, hogy minden, ami a székelyekre, illetve a hunokra vonatkozott, Arany Lászlót politikai szempontból is érthető módon nagyon izgatta. Persze költészetében is, de a nemzetsorsról szóló trilógia töredékeit ugyanilyen okokból adta ki, és egyébként költészete is mélységes és részben rejtelmes módon folytatója édesatyja kezdeményeinek.²² És ha ez így van, akkor nyilvánvalóan már megjelenésekor elolvashatta Dózsa Dánielnek ezúttal nem az eposzát, hanem az 1863-ban kiadott röpiratát, amelyben a

20 L. például Dózsa: *i. m.*, 62. (a Halál allegóriája), 84. (Adorján kéjes álma az átlátszó ruhájú nőről), 90. (Zoa, a púpos szörny), 155–156. (Székelyföld retorikai laudációja), 169. (A leszúrt amazon), 172–173. (elhunyt nagyok, köztük Etele, kíváncsian nézik a fellegek mögött bujkálva, hogy ki győz a csatában, Etele boldogan nyugtázza, hogy a magyarok mindenütt győztek, Palermónál, Moszkvánál, Szentimrénél, Kenyérmezőn és Rákosnál), 189. (Zelemir begyűjt száz levágott fejet), 195. (már az elesett fővezér fejét főzögeti kifelé) stb.

21 Vö. Novák László: *Arany János és gyermekei Nagykorörsön* = *A két Arany, i. m.*, 22–38.

22 L. S. Varga Pál: *A hunok harca a két Aranynál – avagy egy irodalomszemléleti hagyomány vége* = *A két Arany, i. m.*, 98–120.

szerző a kor leghírhedtebb erdélyi román nacionalista ideológusának, Alexandru Papiu-Ilarianak *Erdély függetlensége* című röpiratára válaszolt.²³ A román szerző úgy kívánta az Osztrák Birodalmon, vagyis a Habsburg Monarchián belül függetleníteni Erdélyt, hogy hozzácsatolná a Kárpátoktól északra fekvő és az ausztriai császárság integráns részét képező Bukovinát, valamint a Magyar Királyságból (amely akkor Erdélytől független) a Tiszáig terjedő teljes országrészt. Szegény Arany László, vagy akár Arany János is, átérezhette Dózsa iróniáját, amellyel érintette azokat a vonatkozásokat, amelyek a magyar keblet Tiszán innen és Tiszán túl esetleg megzavarhatják ettől a különben nagyszerű és zseniális tervtől. Idézem: „*Szegény székely nemzet, mely végig nézted ős rengetegeidről a rómaiak, dákok, gothok, gépidák kóbor és átfutó uralkodását Erdély bércei fölött, a nélkül, hogy ellen meghódíthatta volna tiszta ős scytha földedet; állj készen beolvadni egy új Romániába a Tiszán túli magyarok azon szerencséjeért, hogy ott ők testvéreikül elismertessenek. Szegény tiszamenti magyarság, feledd el minő jogod van neked ama rónasághoz, melyet ezer év viharai közt véreddel s érez melleddel védettél ozmán, tatár és német ellen, s melyet 1848-ban megosztván becsületesen a testvérnepekkel, azt nyerted, hogy most saját birtokodban idegennek akarnának tekinteni.*”²⁴

Arany János fiataalkora óta szeretett volna eljutni egyszer Erdélybe. Szabó Károly ráadásul mint barát Kolozsvárra költözése után egyfolytában könyörgött neki, hogy menjen már és főleg a Székelyföldre ismerje meg, mert az használna neki egészségileg is, meg lelkileg is, tehát a gyógyfürdők mellett a Csaba-trilógiára is célzott.²⁵

Arany nem indult el Kolozsvár felé, pedig örökre vágyott Erdélybe. Fia, László talán ezért döntött úgy, hogy ha csonkán is, de megmenti az enyészettől a *Zandirhám*-kritikát.

23 Dózsa Dániel: *Csatározás a daco-román törekvések ellen. (Vonatkozva Ilarianu Papiu „Erdély függetlensége” – című röpiratára)*. Kolozsvárt, Stein János, 1863. – Elérhető az interneten is: http://mtdaportal.extra.hu/dozsa_daniel.html.

24 Uo., 36. – Papiu Ilarianról vö. Sorin Mitu: *Az erdélyi románok sztereotípiái a magyarokról a 19. század első felében*. Ford.: Kisspál Klára = *Tér és terep V., Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Szerk.: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László, Bp., MTA Kisebbségkutató Intézet–Ballasi Kiadó, 2006, 392–404.

25 Vö. például Arany János *Összes Művei*. Szerk.: Korompay H. János, XVIII., *Levelezés 4. (1862–1865)*, s.a.r. Új Imre Attila, 1833. sz. levél (469–471.), 1850. sz. levél (490–493.), 1995. sz. levél (627–628.); továbbá: XIX., *Levelezés 5.*, s.a.r. Korompay H. János (1866–1882), 2248. sz. levél (228–230.)